

BESZÉLGETÉS EGY HALLGATÁSRÓL

Miroslav Egerić

A hallgatás csak azoknak nehéz,
akik nem gondolkoznak.

Ivo Andrić

Komoly tanulmányokat írtak Andrić életművéről, sokat elmondtak abból, amit mulhatatlanul el kellett mondani, új és új szemszögből nézték, vizsgálták alkotásait, kezdve attól a felfogástól, hogy az andrići írásmű Boszniából és sötét vilajeteiből ötvözött virrasztás, folytatva azzal, hogy leszögezték: magányos hőseiben mély emberi közösségtudat él. Elmondották, hogy Andrić átlépte Bosznia határait, s noha témáinak és motívumainak forrása, gyökere ez a vidék, megállapították, hogy amikor a múltba, a letűnt világba kanyarodik vissza, akkor is a jövő felé halad, nem áll meg a fehérre meszelt sírok történelménél. Leírták, hogy stílusa tömör, ami egy bölcs belátás következményeit is jelenti, azt is, hogy az igazság stílusa a legmegbízhatóbb stílus; de hallgatásának természetéről, magáról alig mondtak többet a sablonoknál, és nem született élénk, mozgalmas beszélgetés a csendben foganó, de ott el nem haló bonyolult, mélységes gondolatról. A kényelmes sablonokat, amelyek — sajnos — az iskolapadtól kezdve nyomon kísérik olvasóit, csak gyarapította a jubiláris hev és a sok közhely, amelyek sohasem jutnak el a lényegig. A minőségkeresés helyébe a szuperlatívuszok mennyisége került, de — nem esett szó az író lelki-világáról, s még kevésbé alkotó hallgatásában rejlő drámai erejének lappangó elemeiről. Az ünnepi pátosz kései napjaiban, amikor a dicsőség hatalmas szárnya borult az író fölé, aki a legvilágosabban látta ennek a dicsőségnek csalárdságát (Nobel-díj, hazai és külföldi levelek, táviratok áradata, rengeteg cikk, sok szó — kevés értelem). Megmagyarázhatatlan szégyenkezést érzek, ha arra gondolok, hogy olyan emberről írok, aki leírta ezt a megdönthetetlen, lerombolhatatlan gondolatot: *Hallgatásban a biztonság*. És mégis. Hát nem az a sorsa minden kimondott szónak, hogy egy napon ambíciótól útra keljenek és a gondolat, az értelem, a szépség partjaira tegyenek valamit? Hát nem ennek a megismerésnek az árnyékában íródtak Andrić könyvei?

„Andrić prózájának mélyébe — írta Andrić egyik fiatal és éleslátó tolmácsolója — egy üldözött, szenvedő lélek van befalazva, amelyben kiirthatatlanul él a gondolat, hogy lehetetlen e világban megőrizni a tiszta lelkiismeretet még akkor is, ha az embernek tiszta a keze. Az ember — ha másképp nem, hát álmában — adósa, ellensége valakinek. Úgy, ahogyan Marko atya, a kreševói vikárius mondotta: »Nincsen világosan és igazán kettéválasztva az isteni az ördögítől, és nem lehet tudni, senki sem tudhatja, mekkora is a tisztaság ereje és hol van a határa.« Minden, ami csak körülveszi az embert, tartósabbnak, erősebbnek látszik nálánál. Mit tehet az ember a küzdelemben, amelyben minden végtelenül átkozott, minden felülmúlja és alárendeli az embert —, mindjobban megfélemedezik magáról és elvész a földön, amely sokkal erősebb és tartósabb az ő életénél.»

A végtelen és közömbös világban csak egy kis pontocska az ember, s elvész, elenyészik az idő és a tér nagyságában. Összelapított, a világ fölmérhetetlensége, óriásvolta, serkentései, jelentései és folyamata alá szorult lény. „Milyen erőre, hatalomra volna szükség — kérdi önmagától Marko atya —, hogy mindez megszűnjék, milyen bölcsességre, hogy az ember kikerülje azt a sok-sok csapdát, amit ez a soha meg nem szűnő balsors az önmagát is ámitó csekélyke emberi értelem elé állít.»

Mindezek az okos gondolatok, amelyek — akárcsak Andrić rejtélyei is — válaszolatlanul maradnak, egy Andrić sugalmazta gondolatban térnek vissza koncentrikus körökként: az ember túlságosan is roskatag, likacsos, omladékony épület ahhoz, hogy magának tulajdonítsa az isten kiváltságait, túlságosan egyedül van ahhoz, hogy világ legyen, túlságosan az érzelmekben él, ezért nem lehet saját életének és rejtélyeinek bölcs megoldója, túlon túl a mulandó pillanatnyi szélsőségeknek adja át magát, nem sejtheti meg, nem szívhatja magába az örökkévalóság biztonságát.

Andrić valamennyi főalakja a maga módján csendes filozófus, gondolkodó, teli belső nyugtalansággal, valamennyien magukon viselik a gondolat, saját létük fájdalmas és néha beteges egzaltációját, valamennyiükben ég a kétség, a zavaros akarás, hogy változtassanak az életen, hogy úrrá legyenek földszintes, triviális változatán. Mindegyikükben kitartóan, megbízhatóan dolgozik egy láthatatlan és körülhatárolhatatlan szellemi előkelőség, amit az esztétikai metafizika felsőbbrendűségének mondhatnánk, ha ezek a szavak illenének Andrić elbeszéléseinek ordasaira, gonosztevőire, vérontóira, szörnyetegeire. „Még Magyar Musztafában (Mustafa Madžar) — írta Isidora Sekulić —, ebben a vadállatban, szilaj pogányban, gyilkosban, perverz gonosztevőben is él egy bizonyos gondolati kifinomultság”. Ő mondta: „A világ teli van mocsokkal.” Jusuf vezír meg ezt írta: „Hallgatásban a biztonság”. Andrić elbeszéléseinek legegyszerűbb alakjaiban is, nyomorúságuk ellenére is lángol a gondolat.

Andrić alakjainak teljessége és zártsága ellenére gyakran úgy érzi az olvasó, hogy elbeszélései és regényei hosszú-hosszú, antik kertek, amelyekben tisztára filozofikus, bölcs beszélgetések folynak az élet, a halál, az öröm, az alkotás és a szépség lényegéről, annak ellenére, hogy maguk a filozófusok tisztában vannak vele, hogy beszélgetéseik soha sehol sem érnek véget. Innen ered az az érzés, amit Andrić szavai keltenek, hogy az egészen brutális tettek, események sem egészen brutálisak, mert mögöttük békés, de határozott fény ragyog. Mindezt a gondolat észrevehetetlen, háttérbe húzódó energiája hatja át. Az elbeszéléseken keresztül dúsan hömpölyögnek a szerteágazó

búvópatakok, egyetlen kép sem magáért a képért van, minden egy távoli terv szerint történik, mindennek megvan a maga rejtett értelme, amire csak közvetve vetődik fény, mint minden igazi alkotás esetében. „Csak az isten és az író ismerik a végső értelmet és igazságot, mindenki másnak csak a tudás hiányos töredéke jut.”

„A világ teli van mocskokkal”, de szépséggel és gyilkosokkal, de hímzörémekkel is és lányos sóvárgással; ebben a furcsa, szervezett káoszban szexuális bűnözők is vannak, akiktől borsózik az ember háta (Magyar Musztafa), és szépségek, „amelyek megtörténtek” (Anika), és az oszmánok rafinált szadizmusának kegyetlenségei, de benne van az ősi, meleg, könyörületes lélek is, egy szerzetes a törökök felé kitért lelkének könyörületessége is, benne a tél, a fortély és a gonosztett nyers realizmusa, de érezzük benne a kiskapuk mögül lebbenő illatos szellőt, a lányos formákat rejtő rácsot, s mellettük a hamisság és a gazság uralmát, de az „álmok épületanyagát” is.

Andrićnak ez a hatalmas freskója mesebeli panorámának látszik, amelyben minden megvan — kivéve az állandó és állhatatos emberi örömet. Hősei nevetségesek, tragikomikusak, fejük a felhőkig ér, de lábuk a sárba ragad. A nőknek, akikről ír, széles a csipőjük, s azért jöttek e világra, hogy az „élvezet edényei” és a bűn forrásai legyenek, valójában pedig szerencsétlen áldozatai az önmaguk által felajzott ösztönöknek. Törökjei „eszeveszetten nyúlnak minden nő után” (I. Sekulić), szerzeteseinek csuhája alatt „az alacsony szenvedélyek, ösztönök, indulatok folyékony masszája rotyog”. Ehhez a panorámához tartozik a hideg, megfontolt Nyugat a maga műveltségének, rendjének és szervezetének eszményeivel, ide kapcsolódik a zord, szilaj Kelet semmittevésével, csak azért is gondolkodásával, dacával és a lagymatag meg féktelen életének költészetével. A képet szakadatlanul kavargó, porló és gyülekező energia sokféleségének gazdagsága, az életet összetartó erők szüntelen kereszteződése, az ellentétes pólusok, emberi energiák és a világ dolgainak szakadatlan áramlása.

A Kelet legyőzi a Nyugatot, a Nyugat összeütközésbe kerül a Kelet lomhaságával, mozdulatlanságával és fatalizmusával, a nők elzárkózottságukkal bőszi dühöt árasztanak a férfiakra, a szélben lengő bugyogókkal mérgezik a férfiak békéjét és magányát, ezek meg az önmagukról alkotott saját ideálok karmaiban vergődve fújnak ellenségeikre, a nőkre, abban a szent meggyőződésben, hogy minden rossz tőlük származik. A valóság szembekerül az illúziókkal, a gondolat az indulatokkal, a halál az élettel. És így megy ez, így újul meg egyre és egyre az élet szakadatlan ősi és megfoghatatlan makacsságával, és így megy ez, így újul meg ismét és újra a könyörületet, bűnbocsánatot nem ismerő élet szakadatlan ősi és megfoghatatlan makacsságával, s az élet könyvében a kíméletlen hóhér bosszúja írja elő az ember minden mozdulatát.

Hol van hát akkor menedék, enyhely a „gondolkodó nádszál” számára, mit hozhat a holnap, van-e rá remény, hogy az ember megóvja magát a korai haláltól, az emberek és a világ dolgai közötti ellentétes törekvések összeütközéseiben? Lehet-e tiszta lelkiismerete az embernek, ápolhatja-e az előkelő hallgatást, amikor áradat vagy vihar dühöng körülötte, amikor az édesanyját ütlegetik, vagy a gyermekeit lincselik, ha a hallgatás egyben hallgatólagos beleegyezést is jelent? Ha biztonság a hallgatás, van-e annyi értelme írni erről, mint pufogó frázisokat hangoztatni mindenki kötelességéről és mindenki iránti felelősségéről?

Andrić azt írta egyszer, hogy a beszéd is lehet sivatag, hogy szavaink okozati ereje sokkal nagyobb, sokkal gyilkosabb, mintsem sejt-

jük, sokkal nagyobb, mint ahogy elképzeljük. „Lehet, hogy a hallgatásban eltemetett szavak vannak, amelyek, ha kimondanánk őket, pusztulást és boldogtalanságot hoznának”, így hát a mélységbe húzó szavak ellen a legbiztonságosabb bástyafal a — hallgatás. Jusuf nagyvezír hallgatásba burkolódzott a szavak kínálta hiúság elől, a szultán sok nagy rangú udvaronca fizetett életével azért, mert megengedte magának a hangos beszéd fényűzését, Kamil, az *Elátkozott udvar* fiatal, boldogtalan gondolat-vitéze három hangosan kimondott szó miatt a fejével fizetett, és se szeri, se száma az emberek szürke, névtelen tömegében azoknak, akik — akár tudják, akár nem — saját hajdan és valahol kimondott szavaik nyűgét viselik. Mintha a szavak zűrzavart okoznának a dolgok és a világ értékeinek „harmonikus” rendjében, mintha a világ és a benne levő dolgok diszkrét és veszedelmes ügyességgel csatáznának a szavak születése ellen. Minden néma, lappangó, noha néha bársonyos fényű összeesküvés, minden törekszik valahova, valamire, és az összeesküvés feszült légkörében kiejtett szó legelőbb azt ejti törbe, aki kimondta. Az emberi dolgok világa bírja el legkevésbé a változásokat, mert minden pillanatát meghatározott áldozatok árán küzdötte ki. Ennek a világnak minden zugába ezer meg ezer hazugság és igazság, az egyesült agyak leleményessége, akarása és véletlensége van beépítve. Maró erő a szó, lerombolhatja vagy legalábbis átalakíthatja ezt az épületet, amely viszont állandóságra törekszik, ugyanakkor szüntelenül porlik. Legtöbbször nincs is kétely: „a meglevő műnek” áldozatul vetik a szót, egy „törvénytelen-ség” vakmerőségét a „törvény” állandóságának, a nem létező kockázatát a meglevő stabilitásának. Mi is a kékvérű Kamil szubtilis melankóliája és költői nyugtalansága a szultáni gépezet hatalmasságához mérve, mit jelentenek ezek a szavak: és vagyok —, amelyek kemény rendőrkoponyák jelenlétében hangzottak el, ha minden erő összefogott, hogy leüssék a fejét ennek a boldogtalan, képzeletbeli, ábrándozó „Dzsem szultánnak”. Egy éjszaka sötétsége — éppen olyan, mint a többi éjszakáé — fölfalta bánatos lényét, az idő feledést borított rokon sorsú társaira, mégis megmaradt, fennmaradt ez a mesteri vésetű, egyszerű két szó! Lehet, talán valóban csak azért van az élet, hogy egy jó könyv vagy egy szép mondat leíródjék!

Ennek a következtetésnek a melankóliáját Andrić hősi érettséggel fogadta el, és egy ilyen „hallgatásnak” az eredménye az *Elátkozott udvar* — a lángeszű mértéktartás, bölcsesség és ihlet remekműve. A bölcsék hallgatása a költők jövőbe látásává, az emberi sorsok egységévé nemesedett, függetlenül a helytől és időtől, ahol és amelyben ezek a sorsok megjelentek, és csupán már jelenlétükkel a hallgatásnak, a teljes hangtalanságnak a helyeslését és tagadását jelentik, tagadását a nemlét elégültségének, amelyből az indiai közmondás ékesszóló bölcselete származott: jobb ülni, mint állni, jobb feküdni, mint ülni, de legjobb halottnak lenni. Andrić hallgatása feledhetetlen, út a növények gyökeréig, és már csak ezért is él — a lényegért, az emberi értékekért.

Bodrits István fordítása